

FILOZOFICKÉ VÝCHODISKÁ NOVŠÍCH KONCEPCIÍ KULTÚRY

EVELINA BODNÁROVÁ, Výskumný ústav kultúry, Bratislava

BODNÁROVÁ, E.: Philosophical Starting Points of Recent Conceptions of Culture.

Filozofia 43, 1988, No. 4, p. 423.

The paper is concerned with the investigation of non-Marxist starting points of conceptions of culture that have been formed in the course of the 20th century. As the most important ones are quoted philosophical conceptions, constructed upon the heritage of Hegel, Kant and representatives of the philosophy of life. Starting from this heritage, three important positions in relation to the sphere of culture have been developed and they became the starting points of the rise of non-Marxist cultural conceptions. They are signified as positions of traditionalism and anthropologism. In the paper basic ideas of the representatives of the above streams and diverse variants of conceptions of culture, built upon the latter, are analyzed.

Naša štúdia je zameraná na výskum nemarxistických filozofických východísk koncepcií kultúry, ktoré sa sformovali v priebehu 20. stor. V ďalšej časti bude pozornosť venovaná formovaniu novších a súčasných marxistických kulturologických koncepcií.

V súčasných západných kulturologických koncepciách existujú veľmi rozmanité podoby jednostrannej ontologizácie, gnozeologizácie či axiologizácie základných východísk skúmania kultúry, prístupov k nej. Ich genéza nás privádza k ich tradičným či „klasickým“ vzorom alebo koreňom, ktoré sa sformovali v „klasickom“ období vývinu novovekej filozofie. Možno hovoriť o troch takýchto zdrojoch alebo koreňoch; majú jeden spoločný znak, taký typický pre idealistický spôsob uvažovania. Kultúrotvorná činnosť sa nechápe v kontexte väzieb človeka, subjektu s vonkajšou objektívnou realitou, ale ako autonómny, autentický, ničím vonkajším nepodmienený prejav, výtvar ľudského ducha.

Prvým takýmto zdrojom je Hegelova filozofia so svojim dominantným znakom *ontologizácie* filozofického myslenia vo všetkých sférach jeho interusu. V kontexte našej problematiky má podstatný význam interpretácia kultúrotvornej činnosti, kultúry ako podstatného určenia absolútneho ducha: dialektika jeho vývinu, nasmerovaná k jeho objektivizácii sa realizuje cez formy a fázy kultúrotvornej (duchovnej) činnosti. Kultúra, náboženstvo, umenie, filozofia sú podľa Hegela najvyššími formami sebauvedomenia absolútneho ducha, ontologický status kultúry je zakotvený nie v individuálnom subjekte, v jeho činnosti, tým menej vo

vonkajšom objekte, ale v absolútnom duchu, ktorý sa prejavuje vo formách a fázach duchovného, kultúrneho vývoja ľudstva.

Takto ontologicky vymedzená podstata kultúry, kultúrotvornej činnosti eliminuje každú možnosť zvýznamniť subjektívne, individuálne, osobnostné momenty v tejto činnosti. Subjekt, individuálny tvorca je v podstate iba prostriedkom, cez ktorý sa uskutočňuje dialektika vývinu absolútnej idey, ducha, boha. Je pozoruhodné, že už predstavitelia tzv. hegelovskej ľavice — mladohegelovci — vťahovali kultúru do sféry spoločenského vedomia a interpretovali ju ako zložku sociálnej štruktúry (ideológie).

Mimoriadny vplyv na formovanie buržoázných koncepcií kultúry mala Kantova kritická filozofia; Kant, ako je známe, presúva ťažiskový bod filozofického uvažovania z ontológie na gnozeológiu, v tomto zmysle treba chápať aj jeho takzvaný „antropologický obrat“ vo filozofii. Keď posunul „vec o sebe“ za hranice filozofického záujmu, všetko ostatné zahrnul do vnútra sféry, systému ľudských činností a vymedzil ako určujúce *gnozeologické kritériá* pre funkciu a zameranie týchto činností. Ide jednak o *empirickú* činnosť, založenú na skúsenosti subjektu a zameranú na výskum objektov vonkajšieho sveta, ich javové podoby (ich podstatu nemôžeme poznať). Na tejto činnosti sú založené empirické vedy, prírodná veda vôbec. Axiologickým ekvivalentom tejto činnosti je utilitárny postoj k svetu, určovaný životnými materiálnymi potrebami, výrobou a spotrebou. A je to jednak *racionálno-kontemplatívna* činnosť, orientovaná na sféru „čistého“ myslenia, autonómneho, nezávislého na vonkajšej javovej skutočnosti. Medzi vrcholné prejavy tejto „slobodnej“, „čistej“ ľudskej činnosti patrí sféra kultúry, sféra autentických ľudských produktov v umení, literatúre, ale aj čistej vede. V kultúre sa prezentujú najvlastnejšie potencie človeka, jeho schopnosť vyčleniť sa z prírody, prekonať úzke utilitárne materiálne záujmy a tvoriť vlastný, ľudský svet.

S diferencovaným prístupom ku Kantovmu filozofickému dedičstvu sa stretávame u novokantovcov, a to jednak na pôde marburskej a jednak bádenskej školy. Kým predstavitelia marburskej školy zveličujú aktívnu účasť myšlienkového činnosti a načrtávajú zárodočnú fázu moderného scientizmu (H. Cohen, P. Natorp, E. Cassirer), zveličujú predstavitelia bádenskej školy Kantovu dichotómiu medzi svetom prírody a svetom vedy (resp. medzi vedou o prírode a vedou o kultúre) a načrtávajú zárodočnú fázu modernej „filozofie hodnôt“ (W. Windelband, H. Rickert a i.). V ďalšej fáze rozvíjania Kantovho odkazu sa presadil smer hľadajúci kompromis medzi oboma školami. Stal sa viac-menej osou pozitivistického scientizmu 20. stor. a to dokonca aj v takých jeho podobách, akými sú technicizmus a takzvané optimistické varianty teoretických projektov súčasného vedecko-technického rozvoja.

Vývin nemarxistickej filozofie druhej polovice 19. stor. sa vyznačuje množstvom pokusov prekonať krajne špekulatívny ontologizmus klasických idealistických systémov novoveku, ako aj úzky gnozeologizmus

novokantovcov. Postupne sa formuje a silnie hnutie novej myšlienkovvej orientácie a na prelome 19. a 20. stor. sa predstavuje v podobe takzvanej *filozofie života*. Aj keď existuje viacero variantov tohto filozofického hnutia, v kontexte nášho výskumného zámeru treba zamerať pozornosť na filozofický odkaz W. Diltheya a G. Simmela. A to nielen preto, že ich filozofia dejín sa najmä z *axiologického* hľadiska označuje ako filozofia kultúry, ale preto, že sa stala zdrojom najvýznamnejších západných filozofických koncepcií kultúry 20. stor., hlavne tak rozšírených koncepcií takzvanej „krízy kultúry“.

Bez toho, aby sme sa v tomto prípade púšťali do hlbšieho a komplexnejšieho rozboru filozofických názorov Diltheya alebo Simmela, treba podať čo len stručný nárys ich základného smeru uvažovania. Je to smer, ktorý je charakterizovaný svojou totálnou rezignáciou na zmocnenie sa skutočnosti pomocou rozumu alebo skúsenosti. Skutočnosť je daná iba v „prežívaní života“, t. j. v „skúsenosti života“. Život nemožno postaviť pred „súd rozumu“, nazdáva sa Dilthey, pretože, ako dôvodí, jeho určujúcim znakom je permanentná dynamika, tvorivý proces, vylučujúci zákonitosti, všeobecnosť, redukciu na statické útvary a formy. Život, to sú „fakty vôle, podnetov a citov“ (Dilthey), skutočné je to, čo je obšiahnuté v skúsenosti samotného života (Simmel).

Náš pohľad na zdroje novších a súčasných nemarxistických koncepcií kultúry mal za cieľ poukázať na tri významné ideové pozície, z ktorých sa odvíjal celkový myšlienkový vývin na Západe v priebehu od polovice 19. stor. a v rôznych metamorfózach pokračuje až dodnes. V prvej polovici 20. stor. sa sformovali rozličné varianty novohegelianizmu, novokantovstva, filozofie života, v ktorých niekedy ťažko vystopovať základný sediment filozofie Hegela, Kanta, Diltheya či Simmela. Pri všetkej rozmanitosti, nekonzistentnosti sa však na ich ideovej platforme sformovali tri významné pozície vo vzťahu k sfére kultúry, ktoré sa stali východiskovými bodmi tvorby nemarxistických kulturologických koncepcií v druhej polovici nášho storočia. Označíme ich ako pozíciu *tradicionalizmu*, pozíciu *scientizmu* a pozíciu *filozofického antropologizmu*.

Treba pripomenúť, že ich formovanie sa vzťahuje na obdobie prudkého rozvoja vedy a techniky, obdobia triumfov priemyselnej revolúcie, ale i narastania jej negatívnych dôsledkov v spoločnosti založenej na vykorisťovaní človeka človekom, na bezuzdnej exploatacii prírodných zdrojov, na imperiálnych ambíciách vládnucej triedy. Do celkového vývinu nielen v oblasti hospodárskej, sociálnej, ale i duchovnej a kultúrnej mimoriadne silne zasiahla prvá svetová vojna, ktorá podstatnou mierou prispela k polarizácii myšlienkového vývinu nielen v európskom, ale i celosvetovom kontexte.

Ako sme už naznačili, vývin filozofie na Západe v prvej polovici nášho storočia sa odvíjal z troch základných ideových pozícií: môžeme ich tiež charakterizovať ako tri *globálne myšlienkové iniciatívy*, na báze ktorých dochádzalo k diferenciacii, ale i k integrácii nemarxistického

filozofického myslenia. Celý tento myšlienkový vývin osciloval okolo určovania pozícií, vzájomnej väzby a pôsobenia dvoch fundamentálnych pojmov, *vedy* a *kultúry*. Tak sa filozofické smery diferencovali alebo aj spájali podľa toho, či proklamovali spojenctvo s vedou, či vo vedecko-technickom rozvoji hľadali a nachádzali určujúcu silu, dominantný znak, základnú teoreticko-metodologickú bázu *celého* duchovného vývinu modernej doby, alebo či proklamovali spojenectvo s kultúrou a v jej hodnototvorných potenciách hľadali a nachádzali hlavný zdroj, určujúcu silu *celého* duchovného vývinu, základné ontologické, gnozeologické, a najmä axiologické a etické postuláty rozvoja modernej filozofie. V atmosfére tejto polarizácie filozofického uvažovania sa sformovali tri spomínané pozície. Aj keď ich špecifické znaky, ich väzba na predchádzajúce „tradičné“ myšlienkové prúdy, posun problematiky vedy a kultúry do centra pozornosti, ich vo viacerých zreteľoch navzájom priblížil, na druhej strane ich opäť značne oddialil, postavil akoby do nesúmerateľných pozícií.

1. Ako pozíciu *tradicionalizmu* označujeme myšlienkovú iniciatívu v novšej, ale i súčasnej nemarxistickej filozofii, ktorá orientovala a aj v súčasnosti orientuje ťažiskový smer filozofickej reflexie do minulosti, k takzvaným ideám či hodnotám obsiahnutým vo „veľkých“ filozofických systémoch minulosti.

Možno na prvý pohľad nerezonuje súvislosť tradicionalizmu v jeho novších a súčasných podobách s hegelianizmom, resp. neohegelializmom. Dva faktory však hovoria za túto rezonanciu: a) Hegel vypracoval najucelenejší, skutočne veľkolepý filozofický systém, v ktorom sú organicky začlenené základné teoretické a metodologické postuláty, umožňujúce — pravda, na idealistickej báze — interpretovať jednotlivé zložky skutočnosti. Máme na mysli také útvary, ako sú príroda, spoločnosť, človek alebo veda a kultúra alebo časť a celok, subjekt a objekt, jav a skutočnosť, atď. Význam tejto pozície pochopíme, ak zoberieme na zreteľ dezintegračné trendy v pozitivistickom scientizme alebo buržoáznom antropologizme. b) Už pojmy hegelovská ľavica a hegelovská pravica naznačujú možnú polarizáciu hegelianizmu. Ak dávame do určitého súvisu formovanie ľavého krídla hegelianizmu s formovaním marxizmu, logicky z toho vyplýva možnosť dávať do súvisu formovanie pravého krídla hegelianizmu, teda tzv. konzervatívneho krídla s novšími i súčasnými podobami neokonzervativizmu. Zdá sa, že práve v tejto väzbe má konfrontácia marxizmu s neokonzervativizmom (s jeho filozofickým, ideologickým, svetonázorovým jadrom) najvlastnejšie opodstatnenie v najširšom filozofickom, ale i svetonázorovom a ideologickom kontexte.

V takejto už celkom evidentnej polohe konfrontácie novohegelianizmu s marxizmom (ale i so scientizmom a antropologizmom) sa v prvej polovici 20. stor. stretávame najmä v diele *Benedetta Croceho* (1866—1952). Croceho ucelený systém „filozofie ducha“, systém duchovnej jednoty sveta, možno považovať vo významnej miere za idealistickú parafrázu materiálnej jednoty sveta. Podstatou ducha je činnosť: Croce ju člení na

teoretickú a praktickú. Teoretickú činnosť ďalej člení na intuitívnu, t. j. na činnosť, na ktorej sú založené vedy o umení (estetika) a logickú, ktorá je základom vedeckého spôsobu myslenia a ktorej plodmi sú všeobecné pojmy, princípy, abstraktné útvary myslenia. Praktickú činnosť delí na ekonomickú, prezentovanú individuálnou praxou ľudí, činnosť morálnu, sledujúcu tvorbu všeobecných princípov morálnych. Tieto štyri druhy činnosti tvoria ideový fundament jeho filozofického systému.

Croceho koncepcia kultúry, kulturotvornej činnosti je budovaná na dvoch filozofických postulátoch, jeden je ontologickej a druhý je gnozeologickej povahy. 1. Sféra umenia, kultúry je organickou súčasťou ostatných základných sfér skutočnosti, prostredníctvom ktorých sa realizuje duch, je práve takou autonómnou formou ducha ako jeho ostatné formy. Napríklad, veda ako taká sa môže realizovať iba v organickej jednote s ostatnými sférami činnosti ducha. V tomto chápaní, napríklad, spor scientizmu a antropologizmu o vzájomných pozíciách kultúry a vedy stráca zmysel. 2. Kultúrotvorná činnosť, ako sa prejavuje v jednotlivých druhoch umenia, má poznávaciu schopnosť a funkciu. Umenie nie je iba subjektívnym prežívaním, nie je iba doménou emócií, uzatvorených v rôznych podobách individuálnych zážitkov, ale špecifickým spôsobom vypovedá o skutočnosti. Túto funkciu, ako ukážeme, jednoznačne odmietajú azda všetci stúpenci pozitivistického scientizmu. Len na okraj pripomíname, že práve v tomto smere mal Croce rozhodujúci vplyv na slovenského filozofa a kultúrneho teoretika Svätopluka Štúra.

2. Kantov filozofický odkaz, pretváraný a modifikovaný do rozmanitých variantov novokantovstva, sa stal jedným z hlavných zdrojov novej veľkej iniciatívy vo vývine nemarxistickej filozofie 20. stor. Všeobecne ju označujeme názvom *pozitivistický scientizmus*. Na jej pôde sa rozvíjajú predovšetkým tie prvky novokantovstva, ktoré bolo možné integrovať do koncepcie empirizmu a novopozitivismu, teda smerov, proklamujúcich od začiatku bezprostredné spojenectvo filozofie s vedou, s rýchlo postupujúcim vedecko-technickým pokrokom.

Pozitivistický scientizmus nepredstavuje homogénny myšlienkový útvar, ani ucelený koherentný filozofický systém. Treba ho skôr chápať ako ideovú iniciatívu, ktorej hlavnú smerovú os síce predstavujú smery ako mechanizmus, empiriokriticizmus, novopozitivismus, logický empirizmus a v najnovšom období tzv. postpozitivismus, ale ktorá zasiahla aj do utvárania takých prúdov novej filozofie ako kritický realizmus, operacionalizmus, neorealizmus, kritický racionalizmus a štrukturalizmus a pod.

Pre zámer, ktorý sledujeme, nie je potrebné zaoberať sa osobitne jednotlivými prúdmi či smermi v línii uvedenej iniciatívy. Pokúsime sa skôr načrtnúť jej základné filozofické východiská, aby sme mohli naznačiť, resp. vymedziť ich dosah na reflexie kultúry a kulturotvornej činnosti.

a) Ťažiskový smer vývinu pozitivistického scientizmu sa formuje

v úsilí zbaviť filozofiu každého prvku či náznaku ontologizmu. Tak je z tohto hnutia úplne exkomunikovaná Kantova „vec o sebe“, a tým akákoľvek orientácia uvažovania na vonkajšiu objektívnu skutočnosť.

b) Výlučným záujmom filozofie sa stáva skutočnosť, aká sa nám *javí*, prezentuje v našich zmyslových pocitoch, vnemoch, zážitkoch: *privátna* skutočnosť, jej gnozeologická báza je jediným zdrojom poznania. Naše poznanie od nej nepostupuje smerom k objektívnej skutočnosti, ale smerom k vyšším fázam poznania, a to pomocou tvorby pojmov, súdov, úsudkov, čisto abstraktných prostriedkov uvažovania.

c) V takomto chápaní je skutočnosť výlučne našou konštrukciou, budovanou buď z materiálov našej *privátnej* skúsenosti (E. Mach, R. Avenarius, B. Russell) alebo z abstraktných logických foriem, útvarov, štruktúr, resp. z takzvanej atomárnej či molekulárnej bázy, t. j. z atomárnych a molekulárnych výpovedí (M. Schlick, R. Carnap, L. Wittgenstein a i.).

d) Predmet filozofie je totožný s predmetom vedy: z toho vyplýva, že filozofia sa musí zbaviť „metafyzických“ otázok a výpovedí a redukovať predmet svojho záujmu na jazyk vedy, na výskum syntaktických a sémantických pravidiel tvorenia vedeckých výpovedí.

Vynára sa, pravda, hneď otázka, či je možná nejaká väzba medzi uvedenými východiskami, postulátmi pozitivistického scientizmu a sférou kultúry, či je možná konceptualizácia fenoménu kultúry na báze tejto filozofickej línie? Na prvý pohľad by sa zdalo, že to nie je možné, že sféra kultúry je úplne mimo rámca tohto spôsobu uvažovania. A predsa existujú súvislosti, ktoré, aj keď nepriamo, umožňujú extrapolovať základné doktríny pozitivistického scientizmu na oblasť kultúry, konštruovať kulturologické teórie, a to dokonca vo viacerých variantoch. Napríklad:

1. Predstavitelia uvedenej línie si vytyčujú ako hlavný cieľ scientizáciu ľudského poznania. Za striktné kritériá scientizácie považujú zmysluplnosť a verifikovateľnosť výrokov. Za ideál tohto postupu považujú výpovede, ktoré možno formalizovať, matematizovať. Sféra kultúry je podľa nich vo všetkých jej zložkách mimo tejto zóny, keďže nedisponuje kognitívnymi prostriedkami uvedeného typu. Je to sféra voľných zážitkov, emotívnych asociácií, ktoré nemajú overiteľný charakter. Sú síce nepostrádateľným inšpiračným zdrojom ľudských aktivít, majú silný vnútorný náboj, vplývajú na činnosť jednotlivca i ľudských kolektívov, ich zdroj však nie je v racionálnej sfére, ale v pudovom, inštinktívnom, teda v podvedomom ustrojení človeka. Pri rozmanitosti názorov na túto „nekognitívnu“ oblasť panuje zhoda v stanovisku, že umelecké dielo akéhokoľvek druhu *vôbec* nevypovedá o skutočnosti, neobohacuje naše poznanie, odráža len *privátne* subjektívne stavy, zážitkovú emocionálnu zónu života človeka.

Veľmi presne to vyjadril I. Hrušovský slovami: „Požiadavky konkrétneho života nedovoľujú priamo saturovať niekedy veľmi imperatívne naliehanie *pudového ustrojenia* (podč. E. B.) človeka a tak sa tieto nároky pretvárajú do rozličných fantazijných podôb, ktoré nielenže sú únos-

né v danom spoločenskom a historickom kontexte, ale sú aj základným predpokladom pre všetku kultúrnu tvorbu a civilizačný pokrok“ (1, s. 18).

Je pozoruhodné, že kým v kultúrne vyspelých európskych krajinách sa na uvedenej platforme scientizmu utvárali koncepcie kultúry chápujúce kultúru ako prostriedok kultivovania ľudských zážitkov, emócií, ako zdroj fantázií, tvorivých potencií a ako neodmysliteľnú súčasť ľudského súkromia, vnútornú záležitosť jednotlivého individua, v USA, kde práve v medzivojnovom období triumfoval plochý pragmatizmus a utilitarizmus, sa v podstate na tejto ideovej platforme utvárala idea masovej kultúry, t. j. kultúry masového výrobcu a masového konzumenta. V tejto predstave plní úlohu propagovania konzumného prístupu ku kultúre, reklamu konzumného spôsobu života, pôsobiacu na pudové, utilitárne, „zážitkové“ usporiadanie priemerného človeka.

Pozitivistický scientizmus sa formoval ako radikálna opozícia proti evolucionizmu, historizmu, teda metodologickým postupom, ktoré určitý jav, objekt skúmajú ako vyvíjajúcu sa totalitu, ako vnútorne zložitý, protirečivý komplex komponentov, pričom sa dôraz kladie na obsahovú, a nie formálno-štruktúrnú stránku skúmaného objektu. Scientizmus kladie požiadavku odhaľovania základných či „konečných“ prvkov a väzieb, pokiaľ možno invariantnej povahy, ktoré tvoria statickú formu alebo štruktúru daného celku. Proti menlivej obsahovosti stavia statickú štruktúru, komponovanú z invariantných štruktúrnych väzieb. Vývin, pohyb je potom chápaný ako rôzne dekomponovanie, usporadúvanie týchto elementov. Takýto metodologický postup má svoje nesporné pozitívne stránky, nemožno ho však absolutizovať, považovať za jedinú „vedecky podloženú doktrínu“, ako to robili najmä stúpenci *štrukturalizmu*.

Štrukturalizmus zasiahol fakticky všetky oblasti bádania, aj oblasť kultúry. Prístup k objektu skúmania z pozícií štrukturalizmu predpokladá a) odhaliť systém vonkajších väzieb, vzťahov skúmaného objektu, b) pomocou týchto väzieb a vzťahov rekonštruovať vlastnú vnútornú štruktúru objektu. Idealistickým sa stáva vtedy, keď sa pojem štruktúra úplne odtrháva od komponentov a samotná štruktúra sa interpretuje výlučne na báze čistých vzťahov. Komponenty sa považujú za akési „metafyzické“ pozadie, ktoré nemožno vedecky vyjadriť, určiť, formalizovať. Niektorí pozitivisticky orientovaní autori ich spájajú s metafyzicky interpretovaným pojmom „podstaty“, „substancie“.

Takýmto smerom sa rozvíjali najmä varianty lingvistického a literárnovedného štrukturalizmu. Formálne postupy v umeleckej tvorbe, napríklad, absolutizovali už ruskí formalisti v dvadsiatych rokoch. Podľa V. B. Šklovského „všetko v umení je len umelecký postup, v umení fakticky niet ničoho okrem konglomerátu postupov“ (2, s. 150). Aj predstaviteľ štrukturalizmu v českej literárnej vede, J. Mukařovský, hoci si uvedomoval nemožnosť objasniť literárne dielo iba z jeho jazykového aspektu a v izolácii od ostatnej kultúrnej a spoločenskej reality a značne pokročil správnym smerom pri prekonávaní formalistických krajností, ostal po celý

život presvedčený o kľúčovom význame štruktúry pri skúmaní objektov; podľa neho sa všetko stáva štruktúrou.

S absolutizáciou štruktúrnych postupov sa stretávame aj vo francúzskom štrukturalizme šesťdesiatych rokov — aj keď sa názory na pojem samotnej štruktúry rozchádzajú (M. Foucault, C. Lévi-Strauss, L. Althusser a i.). Pozornosť z nášho zorného uhla si zaslúži najmä jeden z hlavných predstaviteľov francúzskeho moderného štrukturalizmu C. Lévi-Strauss.

3. Na formovanie novších súčasných koncepcií kultúry na Západe mal najväčší vplyv tzv. *antropologický obrat* v nemarxistickej filozofii. V medzivojnovom období postupne dostáva podobu uceleného filozofického smeru, známeho pod názvom *filozofická antropológia*.

Azda najcharakteristickejším znakom antropologického obratu, východiskovým bodom utvárania filozoficko-antropologickej línie a rozmanitých smerov a prúdov tejto orientácie bola radikálna kritika tradičnej interpretácie človeka — ako *funkcie* a *prostriedku* historického procesu či danej dejinnej epochy, ako *produktu* spoločnosti či prírody. Antropologický obrat mal znamenať takú interpretáciu človeka, ktorá ho povyšuje na tvorcu dejín, pretvárateľa prírody, podľa ktorej spoločnosť je prostriedkom, funkciou jeho sebarealizácie, kultúra a veda nástrojom a produktom jeho ontotvornej činnosti, jeho existenciálneho bytia, prejavom jeho absolútnej autonómnosti a slobody.

Bolo by značným zjednodušením dávať antropologický obrat vo filozofii do súvislosti iba s negatívnym vývinom buržoáznej spoločnosti v epoche imperializmu, s radikálnou devalváciou jej hodnotového systému. V špecifických myšlienkových podobách signalizuje, odráža kvalitatívnu zmenu celej modernej epochy — epochy, ktorej dominantou sa stáva vedecko-technická revolúcia. Ako taký má globálny charakter a poznáčuje vývin ako buržoáznej tak aj marxisticko-leninskej filozofie, pravda, v kvalitatívne odlišných myšlienkových dimenziách. V každom prípade dáva ideovej konfrontácii novú podobu a nový rozmer.

Venujme teraz pozornosť vplyvu rôznych smerov filozoficko-antropologickej orientácie na formovanie buržoázných koncepcií kultúry. Približne možno povedať, že sa v priebehu nášho storočia, a najmä posledných desaťročí, sformovali na báze antropologizmu (jeho filozofických východísk) tri koncepcie kultúry. Ich spoločným znakom je a) stupňujúca sa tendencia *dištancovať sa od spoločensko-historického pozadia kultúry*; b) *absolutizácia ľudského fenoménu*, ľudskej individuality, autenticity, indeterminácie a c) povýšenie tvorivej činnosti *individu*a na jediný zdroj kultúry.

a) Základom prvej sa stala *sociálno-psychologická* orientácia antropologizmu. Za jej priekopníka možno považovať významného anglického sociálneho antropológa *Edwarda Tylora*. V jeho prácach ešte pretrváva zdravá a progresívna tendencia chápať kultúru ako proces sociálnej a prírodnej evolúcie, ktorá postupne sa rozvíja od nižších stupňov k vyšším, v ktorej človek je integrálnou súčasťou, vnášajúc do evolučnej dynamiky

kvalitu svojho intelektu a tvorivej duchovnej aktivity. Kultúru definuje ako „komplex poznania, viery, umenia, morálky, právnych noriem, hodnôt, schopností a návykov, ktoré si človek osvojil v spoločnosti“ (3, s. 1). Tento trend rozvíjali až do polovice nášho storočia poprední americkí antropológovia ako H. Shapiro, D. A. White, E. Spencer a do určitej miery aj A. Kroeber. Svedčí o tom aj kolektívna monografia, ktorá vyšla v New Yorku r. 1951 v redakcii H. L. Shapira pod názvom *Man, Culture and Society*. Kultúra sa tu definuje ako „suma všeobecne uznávaného chovania a návykov, osvojených a prijatých človekom ako členom spoločnosti“ (s. 186).

O výraznú zmenu v tejto orientácii sa pričínili popredný americký teoretik a predstaviteľ kultúrnej antropológie A. L. Kroeber, autor známej práce *Podstata kultúry*. Aj keď i naďalej vykladá kultúru ako spoločenský jav, produkt spoločensko-historického vývoja, začína samotný tento vývoj interpretovať na báze mechanického determinizmu. Vývin kultúry chápe ako proces postupného presadzovania ľudskej individuality a psychických kvalít jednotlivca, ktoré sa uchováávajú prostredníctvom dedičného mechanizmu a fyziologických komponentov štruktúry ľudskej reči. „Hodnoty kultúry — tvrdí — existujú čo do formy a obsahu iba prostredníctvom človeka a nachádzajú sa vo vnútri človeka“ (4, s. 115). Z toho vyvodzuje záver, že „spoločnosť neurčuje kultúrne hodnoty, ale len prispôsobuje štandardy týchto hodnôt“ (4, s. 131).

Súbežne s Kroeberovými názormi sa v medzivojnovom období začal v USA rozvíjať značne príbuzný smer „funkcionalizmus“. Z významnejších predstaviteľov možno uviesť B. Malinowského, R. Radcliffe-Browna a zakladateľa americkej kultúry antropológie F. Boasa. Funkcionalistický prístup pri analýze kultúry už minimalizuje význam spoločensko-historických súvislostí a väzieb a do popredia kladie význam biologických a psychických funkcií ľudskeho organizmu. Podľa Malinowského východiskovým bodom pre výskum kultúry sa musia stať základné životné potreby človeka, pretože „podstata kultúry predpokladá potlačovanie inštinktov“ (5). Aj Boas charakterizuje kultúru ako „súhrn všetkých duchovných a fyzických reakcií a činností, ktoré charakterizujú chovanie jednotlivcov ako členov spoločenskej skupiny“ (6, s. 159).

O rozvinutie uvedenej orientácie, a to až do podoby „oficiálnej“ kultúrnej politiky v USA, sa zaslúžil v prvej polovici nášho storočia *pragmatizmus* a v druhej polovici jeho novší variant — *neopragmatizmus* reprezentovaný najmä s. Hookom.

Ontologickým základom a vôbec podstatou a zmyslom kultúry je podľa predstaviteľov pragmatizmu a neopragmatizmu identifikácia a rozvíjanie ľudskej *individuality*. Nie človek je nástrojom spoločnosti, ale naopak, spoločnosť je nástrojom človeka. Dejiny kultúry sú odrazom procesu, v ktorom človek prechádza zo štádia anonymity do štádia individuality, autenticity. „Po prvý raz v ľudskej histórii sa kultúra stáva vymoženosťou indivídua, a nie triednym majetkom“ (7, s. 110). J. Dewey chápe

kultúru v najširšom slova zmysle. „Stav kultúry je stav vzájomného pôsobenia mnohých faktorov, z ktorých hlavné sú právo a politika, priemysel a obchod, veda a technika, umenie a prostriedky stykov, morálka či hodnoty a konečne, aj keď nepriamo, systém spoločných ideí, používaných ľuďmi pre ospravedlnenie a kritiku základných podmienok, v ktorých žijú, ich sociálne filozofie“ (8, s. 252). Ako vidno, v koncepciách pragmatizmu kultúra zahrnuje všetky aspekty materiálnej a duchovnej činnosti. Ostro je kritizovaná tendencia redukovať kultúru iba na jej duchovné momenty. Kultúra predpokladá niečo, čo je pretvorené a rozvinuté človekom, čo nesie pečať ľudskej osobnosti, individuality, čo kultivuje a zdokonaľuje jednotlivca. Kultúra má zmysel iba potiaľ, pokiaľ pomáha jednotlivcovi v boji o život, o zlepšovanie podmienok existencie. Z tejto pozície pragmatizmus zaujíma radikálne kritický postoj k „starej kultúre“. „Počiatkom kultúry budúcnosti“ — píše Dewey — „musí byť odmietnutie žalostných ospevovateľov starej kultúry“ (7, s. 42) ... „naša kultúra musí byť zlučiteľná s realistickou vedou a so strojovým priemyslom miesto toho, aby ho zavrhovala“ (7, s. 110).

b) Pozornosť si ďalej zasluhujú koncepcie kultúry budované na filozofických východiskách *naturalistických* variantov antropologizmu. Ich spoločným znakom je zdôrazňovanie biologickej „prírodnej“ podstaty človeka, kritika názorov o jeho spoločenskej podstate, ako aj názorov, podľa ktorých kultúra je znakom, ktorý odlišuje človeka od ostatného tvorstva, vyčleňuje ho z prírody.

Tak napríklad, americký biológ — antropológ C. Herrick v knihe *The Evolution of Human Nature* obhajuje názor, podľa ktorého každý druh ľudskej činnosti, teda aj činnosti vo sfére kultúry, je produktom diferencovanej práce mozgu jednotlivca (9).

S inou podobou kulturologických úvah, budovaných na filozofických východiskách *naturalisticky* orientovaného antropologizmu sa stretávame v diele známeho nemeckého mysliteľa Arnolda Gehlena. Rozpracoval teóriu takzvaného funkčného, nástrojového chápania kultúry. Aj on zdôrazňuje vznik a vývoj kultúry, základný charakter a zmysel kultúry biologickými danosťami a potrebami človeka.

V tejto súvislosti píše: „Jeden z najpodstatnejších výsledkov celých kultúrnych dejín môžeme vidieť v stále vzrastajúcej substitúcii organických prostriedkov neorganickými“ (10, s. 32). V tendencii „odľahčenia“ nachádza „fundamentálnu antropologickú zákonitosť“, princíp s „veľmi všeobecnou antropologickou platnosťou“ (10, s. 43). Gehlen ďalej rozvíja myšlienku o základných kultúrnych prahoch, predstavujúcich základnú transformáciu, ktorá zasahuje „každý úsek kultúry a každý nerv v človeku“ (10, s. 124). Podľa neho v doterajších dejinách kultúry sa sformovali dva takéto „prahy“, došlo k dvom rozhodujúcim „preryvom“ vo vývine kultúry ľudstva. „Máme tak veľmi zreteľný dojem“ — napísal v práci *Urmensch und Spätkultur* — „že prechod k priemyselnej kultúre, ovládnutiu anorganickej prírody a dokonca aj jej nukleárných energií

otvára novú kapitolu v histórii ľudstva. Tohto procesu sa zúčastňujeme ešte iba dvesto rokov a ide tu o „kultúrny prah“, ktorého význam sa dá prirovnať jedine k neolitickému prevratu“ (11, s. 294) (ide o prechod od loveckej kultúry k usadlému životu, k poľnohospodárstvu — pozn. E. B.).

Ako reakcia na antihumánne dôsledky kapitalistickej industrializácie v medzivojnovom období, na hrôzy vojny, na postupné odcudzovanie človeka, depersonalizáciu, kult konzumu ako sprievodné zjavy nastupujúcej vedecko-technickej revolúcie v buržoáznej spoločnosti, sa sformoval filozofický smer, ktorý azda najsilnejšie pôsobil na oblasť kultúry — *filozofická antropológia*, a predovšetkým jej *existencialistický* variant.

Kultúra je podľa existenciálnej filozofie najvlastnejším prejavom a plodom slobodnej, tvorivej a pretvárajúcej činnosti, ktorý možno dekodovať iba prostriedkami umenia (poézie, prózy, hudby, umeleckej činnosti vôbec). V kultúrnej tvorbe, resp. v tvorbe kultúrnych hodnôt manifestujú, potvrdzujú sa tri filozofické postuláty ľudskej existencie (M. Heidegger: človek je vo svojej podstate filozofická bytosť): postulát ontologický, gnozeologický a axiologický. Prvý, *ontologický* určuje kultúre zachovávať, utvrdzovať, demonštrovať ľudskú autentickú jedinečnosť v podobe slobodnej tvorivej činnosti. Ak človek nemá slobodu, nemôže tvoriť, a ak nemôže tvoriť, nemôže existovať ako človek. Kultúra je arénou permanentného zápasu človeka o svoje vlastné bytie: proti odcudzeniu, spredmetneniu, zmasoveniu. Druhý, *gnozeologický* postulát, určuje kultúre funkciu možnej komunikácie človeka s človekom, so spoločnosťou, s okolitým svetom. Iba jazyk kultúry, umenia (formou kódu — Jaspers, poetickej imanencie — Heidegger, mýtu — Camus) môže dešifrovať pôvodné autentické prejavy a činnosti ľudskej existencie a komunikovať ich s iným. Konečne tretí, axiologický postulát určuje kultúre jej najvyšší — humanizujúci — zmysel. Vyjadruje požiadavku vidieť v človeku najvyššiu hodnotu a v ľudskej tvorivej činnosti základný predpoklad pretvárania sveta pre človeka. Kultúra je stavbou ľudského domova — jedinej ľudskej enklávy v cudzom irelevantnom svete.

V našej štúdii sme sa pokúsili o typológiu novších a súčasných nemarxistických koncepcií kultúry, a to na báze prieskumu ich filozofických východísk. Poukázali sme na ich kontext s celkovou duchovnou klímou modernej kapitalistickej spoločnosti, na ideové sociálno-politické determinanty ich vzniku, rozvíjania i pôsobenia. Naše kriticko-analytické prístupy však neprekročili hranicu všeobecných teoreticko-metodologických postulátov marxisticko-leninskej filozofie. A celkom zámerne, na pôde špeciálnej problematiky — a takou je aj teória kultúry — je kritika väčšia než kdekoľvek inde viazaná na stupeň výskumu danej problematiky. Aj keď v tomto smere už možno zaznamenať výrazný pokrok — pozoruhodné sú najmä najnovšie prístupy sovietskych teoretikov — predsa ostávajú ešte v značnej miere otvorené také kľúčové problémy teórie kultúry ako, napríklad, miesto kultúry v štruktúre ostat-

ných ľudských činností [otázka hierarchizácie, vnútorných väzieb, vzájomnej podmienenosti], otázka zdrojov, „mechanizmov“, špecifika či diferenciácie prejavov tvorivosti [vo vede, umení, technike a pod.]. Vieme a poukážeme na to v ďalšej časti, že aj v marxistických prístupoch k skúmaniu kultúry dochádzalo v niektorých prípadoch k hypertrofii tradicionalizmu, scientizmu i antropologizmu, k preceňovaniu utilitárno-pragmatických aspektov tvorby a postavenia kultúrnych hodnôt a k podceňovaniu všeľudských momentov vo sfére kultúrnych hodnôt.

LITERATÚRA

1. HRUŠOVSKÝ, I.: Dialektika bytia a kultúry. Bratislava 1975.
2. ŽIRMUNSKIJ, V.: Problémy poetiky. Bratislava 1969.
3. TYLOR, E.: Primitive Culture. V. I. Boston 1971.
4. KROEBER, A. L.: The Nature of Culture. Chicago 1951.
5. MALINOWSKI, B.: Sex and Repression in Savage Society.
6. BOAS, F.: The Mind of Primitive Man. New York 1938.
7. DEWEY, J.: Education Today. New York 1940.
8. EDMAN, E.: John Dewey. His Contribution to the American Tradition. New York 1955.
9. HERRICK, C.: The Evolution of Human Nature. The University of Texas Press 1956.
10. GEHLEN, A.: Duch ve světe techniky. Praha 1972.
11. GEHLEN, A.: Urmensch und Spätkultur.

ФИЛОСОФСКИЕ ИСХОДНЫЕ ПУНКТЫ НОВЕЙШИХ КОНЦЕПЦИЙ КУЛЬТУРЫ

Эвелина Боднарова

Статья посвящена исследованию немарксистских исходных пунктов концепций культуры, которые сформировались в течение 20-го века. Как важнейшие среди них упомянуты философские концепции, построенные на идейном наследии Гегеля, Канта и представителей философии жизни. На основе наследия в течение нашего столетия развились и сформировались три важнейшие позиции по отношению к сфере культуры, ставшие исходными пунктами создания немарксистских культурологических концепций. Они обозначены как позиции традиционализма, сциентизма и антропологизма. В статье анализированы основные идеи представителей упомянутых направлений и на них построенные разнообразные варианты культурологических концепций.

Evelína Bodnárová

Die Studie ist auf die Erforschung nichtmarxistischer Ausgangspunkte derjenigen Kulturkonzeptionen ausgerichtet, die im Verlaufe des 20. Jahrhunderts entwickelt wurden. Als die relevantesten werden philosophische Konzeptionen angeführt, die auf das Ideenerbe Hegels, Kants sowie der Repräsentanten der Lebensphilosophie gegründet sind. Im Verhältnis zur Kultursphäre führte die Aufarbeitung dieses Ideenerbes, im Verlaufe unseres Jahrhunderts, zu drei wichtigen Positionen: Traditionalismus, Szientismus, Anthropologismus, die zu Ausgangspunkten der Entwicklung nichtmarxistischer kulturologischer Konzeptionen wurden. In der Studie werden die Grundgedanken von Vertretern der angeführten Richtungen sowie die aus ihnen entwickelten verschiedenartigen Varianten kulturologischer Konzeptionen analysiert.